

Rudolf Arčibald Rajs u Beogradu: REFORMATOR SRPSKE POLICIJE*

Pregledni naučni rad

Svetlana RISTOVIĆ
Kriminalističko-policijska
akademija u Beogradu
svetlana.ristovic@kpa.edu.rs

U ovom radu se govori o Rudolfu Arčibaldu Rajsu, velikom prijatelju Srba iz najtežih dana – „golgote i vaskrsa Srbije” u Prvom svetskom ratu i stvaranja zajedničke države slovenskih naroda na jugoistoku Evrope.

Pored osnovnih biografskih i bibliografskih podataka o njemu i njegovom stvaralaštvu, naglasak je na njegovim poduhvatima kao učesnika Prvog svetskog rata i svedoka na mirovnim konferencijama. Poseban akcenat je na doprinosu izgradnji i funkcionisanju institucija moderne države (pre svega policije!) koji se ogleda u napuštanju arhaičnih funkcija policije, njenog odvajanja od politike i usmeravanje ka potrebama društva.

Ključne reči: Rudolf Arčibald Rajs, istina o ratnim zločinima, Rajsov predlog za reorganizaciju policije.

O Rudolfu Arčibaldu Rajsu

RUDOLF ARČIBALD RAJS JE ROĐEN 8. JULA 1875. u južnonemačkoj pokrajini Baden. Po nacionalnosti je Nemaц, ali mu je očevo poreklo jevrejsko. Posle završene srednje škole u Karlsruheu u Nemačkoj, Rajs se odvaja iz kruga brojne porodice (bio je osmo od desetoro dece) i o trošku svojih roditelja odlazi u Švajcarsku na školovanje i lečenje (lekari su kod njega rano otkrili srčanu manu). U Švajcarskoj u redovnom roku i vrlo uspešno završava

* Oвај рад је настао као резултат реализовања научноистраживачког пројекта који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (бр. 179045), а реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду (2011–2014), под називом Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција, и научноистраживачког пројекта Криминалистичко-полицијске академије у Београду, под називом *Структура и функционисање полицијске организације – традиција, стање и перспективе*.

studije na Univerzitetu u Lozani. Po završenim studijama, a na predlog njegovih profesora ostaje na Univerzitetu kao asistent pripravnik za oblast hemije. Nakon asistentskog staža ubrzo postaje vanredni a potom redovni profesor Lozanskog univerziteta. Uspešno se bavi naukom, objavljuje naučne radove i brojne knjige.¹ Postaje poznat stručnjak i naučnik u oblasti hemije i kriminalistike. Njegova naučna dela u oblasti hemije i primene fotografije u kriminalistici i sudstvu, kao što je „Sudska fotografija“, „Priručnik govornog portreta“, „Krađe i ubistva“ i druga dela kao i opsežna istraživanja donela su mu veliki ugled naučnika u Švajcarskoj i svetu. Za doprinos razvoju kriminalistike i druge zasluge Rajs je već tada dobio odličja mnogih zemalja.²

Rajs je 1909. godine u Lozani osnovao Institut za tehničku policiju i kriminalistiku. Njegov ugled je još više porastao kada je 1911. godine objavio prvi deo svog Priručnika tehničke policije. Rajs je doprineo da se naučna dostignuća u hemiji, tehnici i drugim naučnim granama uspešno koriste i primenjuju u kriminalistici i tako održi ravnoteža između sve stručnijeg i opasnijeg vršenja krivičnih dela i mogućnosti njihovog otkrivanja. On je u tom smislu doprineo razvoju kriminalistike kao priznate naučne discipline, ali svojim delom postavio i osnovna načela delovanja, organizovanja i školovanja savremene policije. Mnoge vlade ga pozivaju da kao ekspert kriminalistike pomogne u obezbeđenju banaka i da svojim stručnim savetima unapredi rad sudova, ili mu pak upućuju svoje funkcionere i službenike na staž i usavršavanje. U Institutu u Lozani školovani su kadrovi tehničke policije iz drugih zemalja poput Rusije, Rumunije, Austrije, Luksemburga, Holandije, Belgije, Brazila. Među njima bili su i kadrovi iz Srbije.

Sa srpske strane prvi lični kontakt sa Rajsom učinio je poznati policijski stručnjak Dušan Alimpić, tada šef antropometrijskog odeljenja i urednik zvaničnog Policijskog Glasnika, a posle Balkanskog rata i urednik časopisa „Policija“. On je kao jedinstven visokoobrazovan policijski službenik došao u Lozanu da prati stručno-naučni policijski kurs u Institutu dr Rajsja. Lično poznanstvo između njega i Rajsja razvilo se u veliko prijateljstvo. Znajući to, kao i činjenicu da je Rajs pokazivao velike simpatije prema srpskom narodu, naročito za vreme Balkanskih ratova, ministar unutrašnjih dela Stojan Protić podnosi predlog, a predsednik Vlade Srbije Nikola Pašić, poziva dr Arčibalda Rajsja da, kao nezainteresovani stranac i stručnjak kriminalista i žurnalista, dođe u Srbiju radi preuzimanja ankete. Poziv je usledio posle poznate Austro-Ugarske kaznene ekspedicije 1914. godine, koja je nanela toliko nezapamćenih muka i jada našem Podrinju.³ Od tada pa sve do smrti Rajs se nije odvajao od srpskog naroda, a Srbija mu je postala nova domovina, a Beograd večni grad.

1 Spisak njegovih najznačajnijih radova može se naći u: Lazarević 1931, 691–692.

2 Više o biografskim podacima Arčibalda Rajsja u: Petrović 1997, 9–13.

116 | 3 Lazarević 1931, 692–693.

Rajs je u to vreme bio i idejni projektant savremene i moderne policije u Evropi. Rajs je pored bavljenja kriminalistikom kao naukom, izučavao i policiju. Razmatrao je njen širi društveni značaj, njenu ulogu, funkcije, organizaciju, kadrovsku politiku, odnose unutar policije, odnose policije i drugih državnih organa, policije i sredine u kojoj ona deluje, njene poslove, prava i obaveze, plate i drugo materijalno obezbeđenje službe i kadrova. U tom cilju putovao je po mnogim zemljama, posmatrao i poredio bolja i lošija rešenja tada savremene policije.

Marta 1914. godine u Švajcarskoj dao je svoj „Predlog za reorganizaciju policije”. Ovim predlogom policija i njeni poslovi su odvojeni od drugih javnih službi, predložena nova organizacija i struktura, utvrđeni njeni zadaci i poslovi i na savremen način rešena druga aktuelna pitanja policije i njenog mesta i položaja u društvu. Rajsov predlog je opšte prihvaćen kao projekat izgradnje i organizacije savremene policije u Evropi.

Njegova zasluga je raskidanje sa dotadašnjim arhaičnim oblicima policije i zaštite društva, osamostaljenje i odvajanje od politike i drugih oblika javnih delatnosti i njeno usmeravanje ka nužnim potrebama savremenih društava.

Na molbu Vlade Kraljevine Srbije 1915. godine Rajs je podneo predlog o reorganizaciji i ustanovljenju policije u Srbiji, pod naslovom „Principi moderne policije”. Tada on kraljevskoj vladi podnosi iscrpan referat, koji je u celosti prihvaćen i odobren u vidu osnova za dugoročno rešavanje ovog posebno značajnog pitanja za unutrašnji poredak i bezbednost mlade države, ali te godine ratna situacija u Srbiji nije dozvoljavala da se radi na realizaciji tog projekta.⁴

Tek u novoj državi, uz naročito uvažavanje dr Rajsa i njegovim postavljenjem za ugovorenog načelnika unutrašnjih dela, stekli su se uslovi da se otpočne s radom na primeni projekta.

Svedok i učesnik Prvog svetskog rata

Dolaskom u Srbiju Arčibald Rajs je od srpske Vlade dobio ovlašćenje zvaničnog i neutralnog islednika, sa zadatkom da utvrdi zverstva Austro-Ugarske vojske počinjene za vreme njihovog prvog pohoda na Srbiju i da o tome obavesti svet.

Svoja ratna istraživanja otpočeo je u Nišu, zatim je preko Valjeva, gde je bio Glavni štab srpske vojske, pristupio istraživanju zločina na područjima Podrinja, Mačve i Beograda.⁵

⁴ Projekat je prvi put štampan 1942. godine u štampariji „Sveti Sava” u Beogradu.

⁵ U proleće 1915. godine Rajs koristi zatišje na Dunavskom frontu te obilazi Rakovicu, Topčider, Banjicu, Slaviju, sedište odbrane varoši Beograda na visu pored dedinjskog puta; Obilazi položaje na Topčideru i na Čukarici, zatim, Adu Ciganliju; Obilazi položaje u Šajnovcu, Beloj steni, Samaru, selu Slancu, gde se nalazi jedan put trećem poziva, zatim, Đavolje ostvro na Dunavu i druge položaje na području Beograda odnosno Dunavskog fronta.

Radeći na ovom poduhvatu, ubrzo će biti oduševljen patriotizmom i hrabrošću srpskog naroda i srpske vojske, ali i iznenađen do tada nečuvanim i nepoznatim zločinima od strane austro-ugarske, bugarske i nemačke vojske, sračunato na bestijalnu osvetu i potpuno istrebljenje srpskog naroda.

Pošto je obavio istraživanja i prikupio dokazni materijal o izvršenim zločinima, otputovao je u Švajcarsku, gde sređuje anketni materijal i priprema izveštaj. Dok je boravio u Švajcarskoj, odlazi u Francusku i druge zemlje gde drži predavanja i širi istinu o zločinima Austro-Ugarske u Srbiji. Aprila 1915. godine vraća se u Srbiju, te sa srpskom vojskom učestvuje u povlačenju preko Albanije. Tako postaje direktan svjedok strahota koje je srpska vojska doživela u toj odstupnici. Kada su otpočeli oružani sukobi na Solunskom frontu, Rajs se ponovo pridružio srpskoj vojsci, ali sada ne samo kao neutralni posmatrač, već i kao pripadnik srpskih oružanih snaga.

Dolaskom na Solunski front Rajs je neumorno obilazio srpske trupe, odlazio na najopasnija i najinteresantnija mesta, i odatle slao izveštaje da obavesti svet o pravoj istini usmeravajući svu pažnju na srpskog vojnika i njegovo ponašanje u borbi i van nje. Rajs je sa puno divljenja opisivao srpskog vojnika i njegovu ljubav prema otadžbini, njegovu hrabrosti i naročito humanost prema neprijateljskom vojniku. Ovakvi njegovi tekstovi imali su nesumnjivo veliki značaj za prestiž Srbije u Evropi tog vremena.

Rajs je ispitivao i zlodela bugarskih trupa nad srpskim narodom. Krećući se sa Moravskom divizijom koja je imala zadatak da istera neprijateljske snage posle proboja Solunskog fronta 15. septembra 1918. godine, Rajs je u svim mestima kroz koja je prolazio vršio uviđaj o zločinima Bugara. Konkretno, u Sudrulici, Vranju, Nišu, Leskovcu, Vladičinom Hanu i mnogim drugim mestima. Zahvaljujući tim njegovim izveštajima svet je bio u mogućnosti da sazna o zločinima bugarskih okupatorskih trupa nad srpskim narodom.

Rajs je iskreno zavoleo srpski narod i sa srpskom vojskom učestvovao u njegovom nastupanju i konačnom oslobođenju zemlje. Zajedno s prvim borcima ušao je u oslobođeni Beograd.

Rajs je sve vreme rata i u najtežim trenucima dosledno izvršavao svoj osnovni zadatak zbog kojeg je i pozvan u Srbiju – istraživanje ratnih zločina. Sva ratna istraživanja sprovodio je krajnje odgovorno, sa svom predostrožnošću, izuzetno savesno, precizno, korišćenjem višestrukih dokaza, i u celosti istinito. Obavljao je saslušanja stotine austro-ugarskih zarobljenika i stotine očevidaca, vršio analizu zvaničnih izveštaja i spiskova koje su sastavile civilne vlasti, zatim, vršio lični uvid na mestima gde su masakri i zverstva izvršeni. Odlazio je na lice mesta ponekad usred topovske paljbe, ispred ili u prvim redovima srpske vojske, ulazio u još neoslobođene gradove, posećivao bombardovane varoši, ulazio u kuće i obavljao tehnička ispitivanja na najsavesniji način. Činio je sve da otkrije i proveri istinitost

Rajsova istraživanja i nalazi Međunarodne komisije u potpunosti su se podudarali. Smrt žrtava je „svakako rezultat sistematskog istrebljenja i osvetničkog ratovanja”, zapisao je Rajs.

Kao neutralni posmatrač Rajs je rezultate direktnih posmatranja i sopstvenog istraživanja redovno objavljivao u evropskim listovima: „Gazette de Lauzanne”, „De telegraf” i „Le petit Parisien”. Ocenjuje se da je u ratno vreme iz Srbije objavio oko 600 članaka i reportaža, izdao desetinu knjiga, između ostalih: „Kako su Austro-Ugari ratovali u Srbiji”, „Odgovor na Austro-Ugarske optužbe protiv Srba”, „Pisma sa srpsko-makedonskog fronta”, „O zločinima Austro-Ugara, Bugara i Nemaca u Srbiji”.

Na ovaj način Rajs je vrlo uspešno upoznao evropsku i svetsku javnost o grubom kršenju međunarodnih pravila ratovanja od strane Austro-Ugara, Bugara i Nemaca i njihovim zločinima nad srpskim narodom.⁶

Rajs se posvetio i zbrinjavanju srpskih izbeglica, obaveštavajući istovremeno svet o njihovim patnjama i mukama. Sa svojim švajcarskim sunarodnicima organizovao je pomoći i zbrinjavanje srpske siročadi koja je školovana u Švajcarskoj, kao i slanje pomoći stanovništvu koje je ostalo u okupiranoj Srbiji. Kada je na Solunskom frontu dobio medalju za hrabrost, Rajs je bio uveren da ju je dobio „baš za ono što je učinio za Srbiju u Švajcarskoj, a ne na srpskom frontu na kome je hrabrost bila nešto što se tako podrazumevalo.”⁷

Posleratne aktivnosti

U novoj državi Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca Rajs je dobio dve nove funkcije.

U Ministarstvu inostranih dela postavljen je za šefa novoosnovanog Odseka za dokumentaciju ratnih zločina, koji je imao *ad hoc* karakter, za pripremu materijala za mirovne konferencije. Rajs je za kratko vreme, koristeći se materijalima o ratnim zločinima prikupljenim tokom rata, uspeo da sredi dokumentaciju Odseka, tako da je ta dokumentacija poslužila kao baza i nepobitan dokazni materijal našim predstavnicima u procesu suđenja zbog povreda međunarodnog ratnog prava od strane Austro-Ugarske, Bugarske i Nemačke. Rajs je istovremeno kao poznati stručnjak kriminolog i neporedan objektivni svedok ratnih zločina bio angažovan i kao ekspert u srpskim odnosno jugoslovenskim delegacijama na mirovnim konferencijama. Na diplomatskom planu bili su mu povereni i drugi zadaci međunarodnog značaja, što govori i njegov specijalni pasoš, sa vizom deset evropskih zemalja.

Druga funkcija obuhvata postavljenje za ugovornog načelnika u Ministarstvu unutrašnjih dela, sa ovlašćenjem za osnivanje moderne policijske škole i upravljanje

6 O strahotama i stradanjima srpskog naroda tokom Prvog svetskog rata detaljnije: Rajs 1928.

7 Bojković 1997, 23.

njome. Sa ove pozicije Rajs preduzima mere na reorganizaciji i modernizaciji policije saglasno svojim stavovima koje je na naučnoj osnovi postavio u predlogu "Principi moderne policije".

U Rajsovo doba mnoge komunalne i inspeksijske službe bile su u sastavu policije. Na njihovom čelu nalazio se obično jedan čovek. Rajs ukazuje na brojne slabosti ovakvog konglomerata različitih službi što je, inače, karakteristika nerazvijenih društava. On predlaže odvajanje policije poretka i krivične policije (sudske policije) od drugih službi, kao što su policija higijene, pijačna policija, komunalna i slične druge službe, koje su danas organizovane najčešće kao inspekcije ili druge javne službe. Ovim razdvajanjem učinjen je odlučujući korak u izgradnji savremene policije kakva i danas postoji i, istovremeno, usmeren je skladan razvoj i organizacija drugih oblika javnih službi u skladu sa potrebama savremenog društva.

Za Rajsa se može reći da je prvi ukazao na društvenu ulogu i značaj policije. Do tada je u državnoj upravi, manje ili više, smatrano da je policija čist zanat, koji zahteva samo poslušnost i pokoravanje vlastima, a sa praksom da se na policiju gleda samo kao na jedno potrebno zlo, bez koga se ne može. On ističe sledeće društvene funkcije policije: /1/ da zakoni i naredbe budu poštovani, /2/ da zaštita života i svojina građana budu osigurani i /3/ da zločine i prestupe treba sprečiti.

U skladu sa savremenim dostignućima u nauci antropometrijsko odeljenje reorganizuje u tehnički odeljenje – tehničku policiju, koje je savremeno organizovani i sa daleko širim opsegom rada. U okviru novog odeljenja osnovao je modernu laboratoriju i istu opremio savremenim tehničkim sredstvima.⁸

Dr Rajs se zauzimao za donošenje zakona o unutrašnjim delima i angažuje se na izradi predloga tog zakona. Donošenje zakona Vlada je prihvatila, ali zakon nije mogao biti izglasan u srpskom parlamentu. Ipak, zalaganja Rajsa na tom planu nisu bila uzaludna. Mnoge ideje i stavovi dati u predlogu zakona, naučno zasnovani i stručno obrađeni, u praksi su našli svoju primenu.

Rajs je posebno zaslužan za otvaranje *prve policijske škole* sa internatom u Beogradu. Škola je bila namenjena za školovanje nižeg policijskog kadra. Program škole je obuhvatao 14 predmeta, a nastavu u školi su izvodili profesori pravnog fakulteta i odabrani stručnjaci Ministarstva unutrašnjih poslova. Direktor škole bio je Rajs.⁹

Prilikom svečanog otvaranja škole, 8. februara 1921. godine, Rajs je održao govor u kome je, između ostalog, rekao da, kao i kod svih ostalih zanata koji podrazumevaju obučene ljude, policajac mora da ima profesionalno obrazovanje. Ranije se nije tražilo od policajca nikakvo profesionalno obrazovanje. On ga je sticao na račun publike (stanovništva). Bilo je pokušaja da se nadomesti ova praznina u

8 Šire o Rajsovom doprinosu izgradnji moderne srpske policije: Krivokapić, Ristović 2002, 506–518.

120 9 Šire o Rajsovoj ulozi i značaju u osnivanju policijskog školstva u Srbiji: Ristović 2002, 27–39.

obrazovanju ali sve se svodilo na izgrađivanje krasnopisnih izveštaja. Rajs je rekao da želi da stvori ne kaligrafe, a još manje birokrate, već prave poštene policajce. Da će od njih tražiti disciplinu i rad, ali i da će im istovremeno profesori biti na raspolaganju u nameri da svoje znanje i iskustvo prenesu na buduće policajce. Rajs posebno ističe budućim policajcima da će im škola u koju ulaze pružiti ne samo stručnu i tehničku obuku, već će se truditi da u njima stvori onu moralnu osnovu, koja je neophodna za policijsku službu. Kazuje da je često policijska struka bila, a i sada je, nipodaštavana, iako je ona od najljepših dužnosti, koja postoje. *Policija je saradnica pravde*, a ima li čega lepšeg i višeg no što je pravda, posebno je naglašavao Rajs. Govor je završio rečima: vi se u njoj (policiji) nećete obogatiti ali ćete ipak zato imati to zadovoljstvo da ste radili za vašu zemlju i da pripadate eliti vaše nacije. *Uzmite za načelo: rad i poštenje.*¹⁰ Škola je trajala dve godine i dala je vrlo sposobne i odabrane kadrove.

Na projektu policijskog školstva dr Rajsa, koncepciji i funkcionisanju ove tzv. Rajsove policijske škole formiraju se i funkcionišu i druge institucije policijskog školstva do Drugog svetskog rata. Najznačajnija među njima je Centralna policijska škola u Zemunu, koja je počela sa radom 10. februara 1931. godine. Tu se Rajsov doprinos srpskom policijskom školstvu ne završava, jer se iz njegovih istraživanja i saznanja, kao i institucija koje je stvarao, može doći do odgovora i inspiracija za odgovore na mnogobrojan aktuelna pitanja i probleme sadašnjosti i saznanja za projekciju policijskog školstva (i policije) u budućnosti.¹¹

Rajs je relativno kratko vreme pružao svoje usluge policiji. "Njegov inicijatorski i stvaralački duh i njegov živi temperament nisu mogli da idu ruku pod ruku sa našom birokratskom državnom administracijom nesavremenog tipa."¹² Na poslu, gde je radio zavidnost, intrige, znaci nepoverenja državnog vrha nadjačali su njegovu iskrenu želju da na naučnim i stručnim osnovama uredi resor unutrašnjih dela u novoj državi. Pored toga, nepoznavanje jezika, te nemogućnost korišćenja pozitivnih propisa, uticali su da se Rajs povuče iz Resora unutrašnjih dela.

Rajs je odbio ponudu da vodi jednu katedru na Univezitetu u Beogradu smatrajući da bi na taj način bio konkurencija svom Institutu u Lozani.

Ponovo se posvetio operativnim poslovima kriminalistike prihvatajući *posao veštaka u Narodnoj banci*. Rajs je preuzeo poslove opserviranja i kontrolisanja falsifikata u Narodnoj banci zato što, kako sam kaže "ne želi dalje da angažuje i troši svoj veliki autoritet u druge policijske akcije, u kojima još nisu bile tako poboljšane prilike da je mogao pomišljati na uspešno realizvanje njegovih planova i ideja."¹³

10 Časopis Policija 1921, 60–61.

11 Krivokapić, Ristović 2002, 124.

12 Levental 1984, 134.

13 Lazarević 1931, 696.

Rajsovi "Principi moderne policije" podneti Vladi Kraljevine Srbije 1915. godine su načelno prihvaćeni od strane države Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, kao osnovni projekat izgradnje policije i policijskog školstva u mladoj državi. U prvim godinama, uglavnom do 1921. godine, svojim znanjem, autoritetom i radom tome je lično doprineo i sam Rajs. No, njegova tragična sudbina i tragična sudbina i te prve države Južnih Slovena sprečili su da se stvori povoljno tle i povoljna sredina da se ovaj značajan projekat pretvori u delo. Ipak, ne može se minorizovati misao i značajni uticaj dela Arčibalda Rajsa na izgradnju policije i policijskog školstva u "staroj Jugoslaviji". Ni danas aktuelna reforma policije i obrazovanja kadrova ne mogu zaobići Rajsove principe.

U Beogradu na marginama javnog života

Dr Arčibald Rajs je prešao u pravoslavnu veru i trajno se nastanio u Beogradu. Povukao se u samo prividno miran život u porodičnoj kući, koju je na padini Topčidera podigao iz sopstvenih sredstava, a kojoj je dao ime "Vila Dobro Polje".

Svojim govorima, člancima i postupcima došao je u lični sukob sa određenim predstavnicima u vrhovima politike i vlasti države, ali i sa devijantnim delovima društva, radi jačanja morala novog društva. Iako je bio potisnut na margine javnog života, Rajs nije izgubio ljubav, poštovanje i popularnost kod srpskog naroda. Često je isticao da mu je zahvalnost srpskog naroda jedina nagrada za ono što je učinio u njegovim teškim danima.

Za bolje poznavanje Rajsove prirode i njegovog temperamenta, čini se tačnom ocena jednog od njegovih autobiografa i poznavaoca njegovog dela, da se uzroci njegovog neuspelog nastojanja da se prilagodi novoj sredini u Beogradu i degradacija njegovog položaja u "inkompatibilnosti Rajsovog karaktera i njegovih shvatanja sa pragmatičnom praksom javnog života političkih odnosa mlade države."¹⁴

Rajs je ostao dosledan sebi, čvrst i odan stvari za koju se borio i kojoj je posvetio najbolje godine svog života. Brižljivo je negovao prijateljstvo sa ratnim drugovima, članovima patriotskih društava, negovao uspomene na Solunski front, Kajmakčalan i druge golgote Srba na putu za domovinu.

Postao je oštar kritičar određenih društvenih struktura i odnosa u državi. Iz tog vremena (1928) potiče i njegov za života neobjavljeni rukopis "Čujte Srbi"¹⁵ u

¹⁴ Levental 1984, 168.

¹⁵ Ovaj rukopis predstavlja svojevrsni testament Arčibalda Rajsa u kome je on zapisao da može biti publikovan posle njegove smrti. Iako je Rajs umro 1929. godine do njegovog objavljivanja čekalo se skoro 70 godina. Tekst je napisan pišaćom mašinom na francuskom jeziku. Originalan naslov glasi *Ecoutes Serbes* i ima 100 strana. Sačuvan je zahvaljujući Savi Mikiću, Rajsovom drugu i prijatelju iz ratnih i poratnih dana. Sada je u vlasništvu Rajsovih naslednika. - iz predgovora štampanog izdanja knjige "Čujte Srbi".

kome on iznosi pozitivne osobine srpskog naroda, njegovu hrabrost i borbenost, patriotizam i rodoljubivost, gostoljubivost, čovečnost i demokratičnost, ponositost i umerenost, dostojanstvenost i posebnu bistrinu naroda. U istom ovom delu Rajs navodi i brojne mane Srba, poput nedovoljne radinosti, površnost, obrazovanje bez dovoljno praktičnog znanja, zapostavljanje uloge sela, štetnost političkog strančarenja, korumpiranost, zavist i ljubomoru, davanje prednosti ličnim nad opštim interesom, zapostavljanje starih ratnika i zaslužnih ljudi, pomodarstvo. Ukazuje da su nosioci negativnih pojava određene društvene strukture, misleći prvenstveno na političare i tadašnju inteligenciju.

Podvukao je da spska nacija koje je odolela viševekovnom ropstvu, preživela mnoga stradanja i golgote, ali opet pobedila, ne treba da dopusti da je "podjarmi šaka sebičnih i podmitljivih političara, gnusnih šćardžija, prezira dostojnih zabušanata i zločinskih profitera i zelenaša. Sudbina vam je u vlastitim rukama: blistava budućnost ili ponovo ropstvo!"¹⁶

Rajs na kraju ove knjige, u zaključku, kaže "Otvoreno sam vam rekao šta sam video kod vas i šta je opasno po budućnost vaše zemlje. Nisam sve rekao, samo sam vam ukazao na ono najštetnije. Verujte mi da me je često zabolelo i da sam tu opasnost možda više osetio nego vi. Zašto? Naprosto zato što volim vašu zemlju – a od nje ništa ne očekujem – idealističkije od vas i što sam joj žrtvovao sve što čovek može da žrtvuje. A, znate dobro, što se čovek više žrtvuje za nekoga ili nešto, to mu je privrženiji.... U presudnim trenucima sam jemčio za vas. Ne bih želeo da mi neko kaže da sam to činio za naciju koja to ne zaslužuje."¹⁷

Iako Rajsove knjige "Čujte Srbi" sadrži mnoge istine teške za srpski narod, ne izaziva ljutnju, bes ili razočarenje kod Srba, već ih impresionira jer je autentična, iskrena i dobronamerna. I nažalost, još uvek aktuelna.

Umesto zaključka: „Srbija dr Arčibaldu Rajsu”

Dr Arčibald Rajs je umro 8. avgusta 1929. godine.¹⁸ Sahranjen je na srpskom pravoslavnom groblju u Topčideru uz najveće počasti kakva do tada nisu zabeležena.

Njegova poslednja želja bila je da mu se srce odnese i položi na Kajmakčalan, na predelu Dobro Polje gde je "gledao srpske junake kako jurišaju i kako ginu u probodu Solunskog fronta."¹⁹

16 Rajs 1997, 89–90.

17 *Ibid.*

18 Kako kazuju njegovi biografi – Rajsovo bolesno srce nije izdržalo verbalni sukob sa Milanom Kapetanovićem, ministrom u penziji, koji je sa porodicom ceo rat proveo u inostranstvu i postao ratni profiter. Rajs 1997, 28.

19 Vučinić 2002, 16.

Poštovanje Srba prema svom velikom prijatelju do sada nije izostalo. Organizacija bivših boraca podiže mu spomenik u Topčiderskom parku 1930. godine. O Rajsu i njegovim delima napisane su dve knjige.²⁰ Rajs se s posebnim poštovanjem navodi u mnogim publikacijama o povlačenju kroz Albaniju. O njemu se piše u lepoj književnosti, njemu se posvećeni stihovi naše umetničke i narodne poezije. U znak zahvalnosti i trajnog sećanja u Srbiji se redovno održavaju pomeni sa prigodnim tekstovima u javnim publikacijama. Svake godine 8. avgusta u Beogradu, pred njegovim spomenikom na Topčideru, okupljaju se poštovaoci Arčibalda Rajsja da čuvaju uspomenu na velikog prijatelja srpskog naroda. Osim toga, posebna zahvalnost mu se odaje u okviru policijskog školstva. Tako, 8. februar, kada je počela da radi tzv. Rajsova policijska škola, slavi se kao Dan policijskog školstva. Novoi-zgrađeni amfiteatar na Kriminalističko-policijskoj akademiji u Beogradu u kome se nalazi spomen ploča ovog velikana nosi naziv "Amfiteatar dr Arčibalda Rajsja". Takođe, Rajsu u čast, svake godine na ovoj instituciji policijskog školstva, održava se međunarodni naučni skup pod nazivom "Dani Arčibalda Rajsja".

Srbija se trudila da neprolazno i značajno delo Arčibalda Rajsja, prijatelja i svedoka srpskih stradanja, ne prekrije zaborav. Međutim, kada se uzme u obzir ko je Arčibald Rajs, koliko je voleo srpski narod i u kakvim okolnostima je delovao u korist Srbije, pokazujući adekvatnu stručnost, ali i veliku hrabrost i osećaj za moral i pravdu, može se konstatovati da mu se naša zemlja još uvek nije odužila na pravi način. Priroda i istorijski značaj Rajsovog dela učinjenog za Srbiju i srpski narod zahteva da mu se odužimo u skladu sa humanističkim vrednostima koje njegovo delo ima za istoriju srpskog naroda.

U osmišljavanju odgovora na pitanje kako da se Srbija oduži dr Rajsu za sve što je učinio za srpski narod i za humanističke vrednosti uopšte sačinjen je Predlog programa "Srbija dr Arčibald Rajsu"²¹ kao izraz trajne zahvalnosti ovom velikom i nespornom "prijatelju Srba iz najtežih dana". Taj program još nije u potpunosti ostvaren, ali nije ni napušten, što kazuje da Beograd i Srbija pamte ovu, iznad svega, moralnu gromadu.

Literatura

- Божовић, Б. 2004. *Три деценије часописа Полиција 1910-194*. Београд: Виша школа унутрашњих послова.
- Вучинић, М. 2002. "Србија др Арчибалду Рајсу". У Зборник радова са округлог стола са међународним учешћем: *Реформа полицијског школства у Републици Србији*, Београд: Виша школа унутрашњих послова. 13–19.

20 Spomenica dr Rajsu. Od srca k srcu. Epopeja srpske, jugoslovenske i savezničke vojske. Beograd, 1930. Autor: Sava M. Đorđević; Švajcarac na Kajmakčalanu, knjiga o dr Rajsu, Beograd, 1984, autor Zdenko Levental.

124 | 21 Prof. dr Milan Vučinić (2002). *Srbija dr Arčibald Rajsu*, Zbornik radova str. 18–19.

- Ђорђевић, С. 1930. *Споменица др Рајсу. Од срца к срцу. Епонеја српске, југословенске и савезничке војске 1914-1918*. Београд.
- Кривокапић, В., Ристовић, С. 2002. "Допринос професора др Рудолфа Арчибалда Рајса изградњи полицијског школства у Србији". *Часопис Безбедност*, (1): 117–126.
- Кривокапић, В., Ристовић, С. 2002. „Рајсов пројекат за изградњу модерне полиције у Србији". *Часопис Безбедност*, (3): 506–518.
- Krstić, O. 1990. "Sećanje na Rajsa". *Časopis Bezbednost i društvena samozaštita*.
- Лазаревић, В. 1931. „Успомена на др Рајса", *Часопис Полиција*, (15-16).
- Levental, Z. 1984. *Švajcarac na Kajmakčalanu, Knjiga o dr Rajsu*. Београд.
- Milovanović, Z. 1989. "Uspomena na Rudolfa Arčibalda Rajsa", *Časopis Bezbednost i društvena samozaštita*.
- Рајс, А. 1942. *Принципи модерне полиције – Предлог о реорганизацији полиције, достављен Влади Србије 1915*. Штампано у штампарији "Свети Сава" у Београду.
- Рајс, А. 1920. *Прилог за реорганизацију полиције*, Превод са француског, Београд: Издавачка књижица Геце Кона.
- Рајс, А. 1928. *Шта сам видео и проживео у великим данима*, Београд: Државна штампарија Краљевине СХС.
- Рајс, А. 1997. *Чујте Срби*, Београд: Дечије новине, Историјски музеј Србије, Савез удружења ратника ослободилачких ратова Србије од 1912-1920.
- Петровић, М. и др. 1997. *Рудолф Арчибалд Рајс, сведок истине о Србији, 1914-1918*, Београд: Историјски музеј Србије.
- Ристовић, С. 2002. "Историјат полицијског школства у Србији, Од Рајсове полицијске школе до идеје о формирању Образовно-научног центра МУП-а". У Зборник радова са округлог стола са међународним учешћем: *Реформа полицијског школства у Републици Србији*, Београд: Виша школа унутрашњих послова. 27–39.
- Столица, Р. „Доктор Рудолф Арчибалд Рајс – Ратни добровољац и начелник Одељења техничке полиције (1875-1929)", *Часопис Милиционар*.
- Аустро-бугаро-немачке повреде ратних закона и правила – Дописи једног практичара-криминалистике са српско-македонског фронта*, Државна штампарија Краљевине Србије, 1918;
- Одговори на Аустро-угарске оптужбе против Срба*, Државна штампарија Краљевине Србије, Крф, 1918;
- „Свечано отварање Полицијске школе". (1921), *Часопис Полиција*, (1 и 2).
- Живела бесмртна Србија*, Конференција др Рајса одржана у Београду 1918. у сали Касине, Штампарија Супек и Јовановић, Нови Сад, 1918;

Summary:

Rudolph Archibald Reiss in Belgrade: REFORMER OF THE SERBIAN POLICE FORCE

This paper focuses on Rudolph Archibald Reiss, a great friend of the Serbs during one of the most difficult periods for this nation, "the Golgotha and resurrection of Serbia" during World War I and the creation of a joint state of the Slavic peoples in Southeast Europe. Apart from giving the basic information about his life and bibliographic details from his work, the focus is on his achievements during World War I and as a witness at peace conferences. Special attention is paid to Reiss' contribution to the development and functioning of the institutions of a modern state (especially a police force), all of which is reflected in abandoning the outdated functions of the police, and its separation from the sphere of politics and redirection towards the needs of society.

Key words: Rudolph Archibald Reiss, The truth about war crimes, Reiss' proposal for the reorganization of the police force.

Rad prijavljen: 14. 6. 2013.
Rad recenziran: 16. 7. 2013.
Rad prihvaćen: 2. 8. 2013.